

ke'lâmi'l-mühmel (Beirut 1306). 3. *el-Ferâ'idü'l-behiyye fi'l-kavâ'idü'l-fıkhîyye* (Dımaşk 1298, 1986). *Mecelle*'nin ilk kitabının neşrinden on yıl sonra Kâdîhân'ın *Fetâvâ*'sından ihtisar edilerek yazılan eser *Mecelle*'den sonra kaleme alınan ilk kavâid kitaplarıdır. 4. *e'l-Tarîkatü'l-vâzîha ile'l-beyyinâtü'r-râciha* (*Tercîhu'l-beyyinât*) (Dımaşk 1300). Muhammed Bahâeddin tarafından *el-Beyyinâtü'r-râciha fi't-tarîkatü'l-vâzîha* adıyla Türkçe'ye çevrilmiştir (İstanbul 1328). 5. *el-Burhân 'alâ be'kâ'i mülki Benî 'Osmân ilâ âhîri'z-zamân* (Beirut 1308). Eseri Bereketzâde İsmâil Hakkı *Be-kâ-yı Saltanat-ı Osmâniyye* adıyla Türkçe'ye tercüme etmiş (İstanbul 1332), bu tercüme Ahmet Sürün tarafından Latin harfleriyle de yayımlanmıştır (*Hilâfet Risâleleri*, haz. İsmail Kara, İstanbul 2002, I, 261-282).

Mahmûd Hamza'nın diğer eserleri de şunlardır: *İzâhu'l-makâl fi'd-dirhem ve'l-mişkâl* (Dımaşk 1303); *Ref'u'l-ğışâ-ve 'an a'zî'l-ücreti 'ale't-tilâve* (Dımaşk 1303); *Tahrîrü'l-makâle fi'l-haylûle ve'l-kefâle* (Dımaşk 1301); *Tu'fetü'l-esmâ' li-mevlidi a'hseni'l-a'hlâk ve't-tıbbâ'* (Dımaşk 1301); *Tercümetü ta'allümi'l-hâli'l-muhtaşar* (Dımaşk 1313); *Risâle fi kavâ'idü'l-evkâf* (Dımaşk 1288); *Mesâ'ilü'l-evkâf* (Dımaşk 1295); *el-Fetâva'n-nazm* (Dımaşk 1326); *Fetva'l-havâş fi hılli mâ şide bi'r-raşâş* (Dımaşk 1303); *el-Fetâva'l-Mahmûdiyye (el-Hamzâviyye)* (I-II); *el-'Akîdetü'l-İslâmiyye* (esere Ahmed b. Abdülganî İbn Âbidîn *el-Hibâtü'l-ilâhiyye bi'l-'akîdeti'l-İslâmiyye* adıyla bir şerh yazmıştır); *'Unvânü'l-esânîd; el-Ecvîbetü'l-mümdât 'alâ es'ileti'l-ku'dât* (Ziriklî son dört eserin de basıldığını belirtir); *Mecmû'âtü resâ'il* (Dımaşk 1303; şu on risâleyi ihtiva eder: *Keşfü'l-mücâne 'ani'l-ğusl fi'l-icâne, Mişbâhu'd-dirâye fi işlâhi'l-Hidâye, Keşfü's-sütür 'an şıhhati'l-mühâyât fi'l-me'cür, en-Nürü'l-lâmi' fi usûli'l-Câmi', Ürcüze fi fenni'l-frâse, Taşîhu'n-nukûl fi simâ'i da'va'l-me'ce bi'l-küllü'l-mu'accel ba'de'd-duhûl, Tenbîhü'l-havâş 'alâ enne'l-imzâ'e fi'l-hudûd lâ fi'l-kışâş, et-Tahrîr fi damâni'l-âmir ve'l-me'mür ve'l-ecir, et-Tefâvüz fi't-tenâkuz, Risâle fi haleli'l-mehâdir ve's-sicillât*; bunlardan *et-Tefâvüz fi't-tenâkuz* Bereketzâde İsmail Hakkı tarafından *Tenâkuz-i Fikhî* adıyla Türkçe'ye tercüme edilmiştir [İstanbul 1308]; diğer eserleri için bk. Zeydân, II, 166-168; Abdürrezzâk el-Baytâr, III, 1473-1474; M. Cemil eş-Şattî, s. 16-17).

BİBLİYOGRAFYA :

Muhıbbî, *Hulâsâtü'l-eşer*, II, 105; IV, 124; Nu'mân Kasâtîlî, *er-Ravzatü'l-gannâ fi Dimaşki'l-feyhâ*, Beyrut 1296/1879, s. 142, 143; C. Zeydân, *Meşâhîrü's-şark*, Kahire 1902, II, 164-168; Muhammed es-Senûsî, *er-Rihletü'l-Hicâziyye*, Tunus 1398/1978, III, 225-235; Abdürrezzâk el-Baytâr, *Hilyetü'l-beşer fi târihi'l-karni's-sâlis 'aşer* (nşr. M. Behcet el-Baytâr), Beyrut 1413/1993, III, 1467-1477; M. Edîb Âlü Takıyyüddin el-Hisnî, *Muntehabâtü'l-tevârih li-Dimaşk*, Beyrut 1399/1979, II, 768-787; Rerkîs, *Mu'cem*, II, 1706-1708; Brockelmann, *GAL Suppl.*, II, 775; Ebül'ulâ Mardin, *Medeni Hukuk Cephesinden Ahmet Cevdet Paşa*, İstanbul 1946, s. 166; M. Cemil eş-Şattî, *Terâcimü a'yânü Dimaşk*, Dımaşk 1367/1948, s. 15-21; *İzâhu'l-meknûn*, I, 30, 293, 300, 324, 327, 443, 479; II, 86, 127, 146, 179, 243, 360, 366, 491, 686; *Hediyetü'l-'ârifin*, II, 420; Karatay, *Arapça Basmalar*, s. 331-332; Ziriklî, *el-A'lâm*, VII, 185; Kehhâle, *Mu'cemü'l-mü'ellifin*, XII, 200-201; Abdülhay el-Kettânî, *Fihrisü'l-fehâris*, I, 372; II, 879-880; Bilmen, *Kamus*², I, 433-434; M. Abdüllatîf Sâlih el-Ferfûr, *A'lâmü Dimaşk*, Dımaşk 1408/1987, s. 333; "Hamza Harrânî", *İA*, V/1, s. 206-207; N. Elisséeff, "Hamza al-Harrânî", *EP*² (İng.), III, 155-156.

MUSTAFA BAKIR

MAHMÛD HASAN DİYÛBENDÎ

(محمود حسن ديوبندی)

(1851-1920)

Hint âlimi ve fikir adamı.

Uttar Pradeş eyaletine bağlı Bireli (Bareilly) kasabasında doğdu. Şeyühind unvanıyla meşhurdur. İlk eğitimini Arap dili ve Câhiliye şiiri üzerindeki eserleriyle tanınan babası Zülfikar Ali'den, amcası Mehtâb Ali'den ve bölgedeki diğer hocalardan aldı. 1866'da kurulan Diyûbend Medresesi'nin (Dârülülüm-i Diyûbend) ilk öğrencisi oldu. 1875'te aynı medreseye müderris olarak alındı ve burada çeşitli aralıklarla uzun yıllar ders verdi.

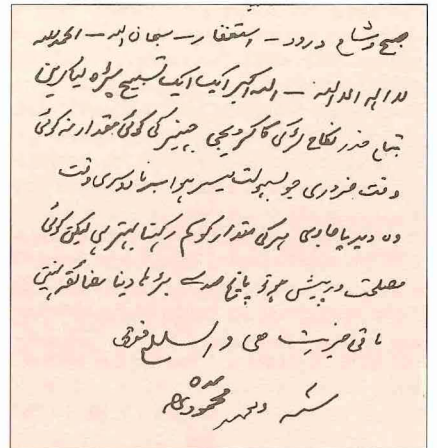
1877 yılında çıktığı hac seyahati esnasında, Hindistan'dan Hicaz'a hicret etmiş bulunan âlimlerden muhaddis Abdülganî Müceddidî'den hadis, Çiştîyye tarikatı şeyhi İmâdullah Tehânevî'den tasavvuf dersleri ve hilâfet aldı. Hac dönüşünde medresedeki vazifesine devam eden Mahmûd Hasan 1888'de başmüderris, hocası Reşid Ahmed Gengûhî'nin vefatı üzerine 1905'te rektör oldu. Onun faaliyetleri sonunda medrese oldukça genişledi ve ünü Hindistan dışına taşı. Buraya Afganistan, Türkistan, Buhara, Yemen ve Endonezya gibi bölgelerden öğrenciler gelmeye başladı. Mahmûd Hasan, özel

olarak yetiştirdiği talebelerine önce ulemâ arasında birlik oluşturulması amacıyla Cem'iyetü'l-ensâr'ı (1909), ardından İngiliz eğitim sisteminin din yönünden bıraktığı olumsuz etkilerden gençleri korumak üzere Nezâretü'l-maârifil-Kur'âniyye'yi (1913) kurdurdu. Ayrıca Batı tarzında okullarla klasik tarzda eğitim veren medreseler arasındaki metot ve zihniyet farkını azaltmak maksadıyla modern bir eğitim kurumu olan Mohammadan Anglo-Oriental High School (Aligarh Koleji) ile Diyûbend Dârülülüm'u arasında hoca ve öğrenci değişimi anlaşmasını imzalattı.

Osmanlı Devleti'nin Trablusgarp ve Balkan savaşları sırasında (1911-1913) Mahmûd Hasan Dârülülüm-i Diyûbend'i geçici olarak tatil etti; başta arkadaşları ve talebeleri olmak üzere müslümanları Osmanlılar'a yardıma çağırdı. Bu durum Hindistan'daki İngiliz idaresini yıpratmak için de iyi bir fırsattı. Mahmûd Hasan işlerini daha kolay yürütmek amacıyla Delhi'ye yerleşti. Güvendiği talebelerine Afganistan sınırındaki Yağistan'da askerî bir kamp kurdurdu. Öğrencisi Ubeydullah Sindî'yi siyasi destek aramak ve gerekli organizasyonu yapmak için Afganistan'a gönderdi (1915). Sindî, Afganistan'da diplomatik faaliyetlerde bulundu ve sürgünde kurulan Hint hükümetinin Hindistan'dan sorumlu bakanı oldu.

1915'te ikinci defa hacca giden Mahmûd Hasan Mekke'de Hicaz Valisi Gâlib, Medine'de Harbiye Nâzırı Enver ve Bahriye Nâzırı Cemal paşalarla görüştü. Hi-

Mahmûd Hasan'ın el yazısıylı Mevlânâ Fethüddin'e yazdığı mektubun son kısmı (Abdürreşid Erşad, *Bis Barey Mülselmân*, s. 303)

caz'dan mücahidlerin bulunduğu Yağıştan'a gitmek istediye de Ruslar'ın geçiş yollarını kapatması üzerine buna muvafak olamadı. Mekke'de ilmî faaliyetlerine devam etmeye çalışan Mahmûd Hasan, Mekke Emîri Şerif Hüseyin'in Osmanlı Devleti'ne karşı isyanı sırasında tutuklandı (Ekim 1916). Buna gerekçe olarak isyana dînî bir hüviyet kazandırmak için çıkarılan fetvayı imzalamaması gösterilse de asıl sebebin İngilizler aleyhine yürütülen faaliyetlere aktif biçimde katılması olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim hemen ardından üç arkadaşıyla birlikte İngilizler'e teslim edildi ve Kahire'deki savaş suçluları kampına, buradan da Malta'ya götürüldü (21 Şubat 1917). Olay Hindistan'da duyulunca İngiliz hükümeti aleyhine yapılan gösterilerde onun serbest bırakılması istendiye de bu tepkiler İngilizler'i kararından vazgeçirmedi. Mahmûd Hasan Malta'da üç yıl kadar tutuldu ve 12 Mart 1920'de üç arkadaşıyla birlikte Hindistan'a gönderildi.

İleri yaşına ve İngiliz hükümetinin uyarısına rağmen Mahmûd Hasan ülkenin çeşitli şehirlerine seyahatte bulundu, İngiliz yönetimine karşı halkı uyarıcı konuşmalar yaptı. Kasım 1919'da oluşturulan Hilâfet Komitesi'ni desteklediğini bildirdi. Bu komite bir toplantısında kendisine "Şeyhülhind" unvanını verdi. Aligarh Koleji'nin İngiliz yanlısı politikardan vazgeçmemesi üzerine Câmia Milliye İslâmiyye adıyla yeni bir üniversite kurulması fikrini destekledi ve 29 Ekim 1920'de bu üniversitenin açılışını gerçekleştirdi. Aligarh'ta İngiliz hükümeti aleyhinde çok etkili konuşmalar yapan Mahmûd Hasan bir soru üzerine İngiliz hükümetiyle bütün ilişkileri kesme fetvası verdi. 1919'da kurulan Cem'iyet-i Ulemâ-yı Hind'in ikinci toplantısındaki (19-21 Kasım 1920) konuşmasında İngilizler'i İslâm ve müslümanların en büyük düşmanı olarak ilân etti. Toplantının sonunda onun Aligarh'ta verdiği fetva 500 kadar âlim tarafından imzalanarak kamuoyuna bu kuruluşun ortak fetvası şeklinde bildirildi. Mahmûd Hasan 30 Kasım 1920'de vefat etti, cenazesi Delhi'den Diyûbend'e götürülerek burada defnedildi.

Mahmûd Hasan, Dârü'lülm-i Diyûbend'deki hocalığı sırasında bazı öğrencilerle özel olarak ilgilenmiş, bunlar ileriki yıllarda Hint-İslâm toplumuna büyük katkılarda bulunmuştur. Enver Şah Keşmîrî, Eşref Ali Tehânevî, Ubeydullah Sindî, Senâullah Amritsarî, Şebbîr Ahmed

Osmânî, kendisi hakkındaki *Risâle-i Şeyhu'l-Hind*'in (Delhi 1918) müellifi Kifâyettullah Dihlevî, Hüseyin Ahmed Medenî, Muhammed İlyâs Kandehevî, Seyyid Muhammed Miyân ve Ahmed Ali Lâhorî onun bu talebelerinden bazılarıdır.

Eserleri. 1. *Edille-i Kâmile*. Ehl-i hadîs ekolünden Muhammed Hüseyin Batalvî'nin Hanefî mezhebindeki bazı meselelerin Kitap ve Sünnet'te delilli bulunmadığı iddiası üzerine yazılmıştır (Diyûbend 1875-1877 [?]). Müellif bu konuda daha sonra ortaya atılan sorulara cevap için de *Îzâhu'l-Edille*'yi kaleme almıştır (Mîret 1299/1882; Diyûbend 1330/1912). 2. *Taşhîh-i Ebî Dâvûd*. Müellif, *Sünen-i Ebî Dâvûd*'un matbu ve yazma nüshalarını inceleyerek musahhah bir nüsha meydana getirmiştir. Arapça olan bu çalışma 1318 (1900) yılında Delhi'de yayımlanmıştır. 3. *Mûdîhu'l-Furkân*. 1909'da başlayıp Temmuz 1918'de Malta'da tamamladığı Kur'an tercümesidir. İlk defa 1920 yılında Bicnôr'da basılan eser, Şah Abdülkâdir ed-Dihlevî'nin *Mûdîhu'l-Kur'an* (*Mûzîh-i Kur'an*) adlı Urduca Kur'an tercümesinin bazı çıkarma, ilâve ve sadeleştirilmelerle yeni bir düzenlemesidir. Tercüme Hindistan ve Pakistan'da birçok defa basılmıştır. Mahmûd Hasan eseri tamamlayınca tefsirî hâşiyeler de yazmaya başlamış, fakat tamamlamadan vefat etmiştir. Bu hâşiyeler, Nisâ sûresinden sonrası talebesi Şebbîr Ahmed Osmânî tarafından kaleme alınarak *Tefsîr-i 'Osmânî* adıyla neşredilmiştir (Bicnôr 1925). Afganistan Devleti *Mûdîhu'l-Furkân*'ı esas alarak bir Kur'an tercümesi hazırlamış ve *Tefsîr-i 'Osmânî*'nin Farsça çevirisiyle birlikte yayımlamıştır. Tercüme ve tefsir Kral Fehd'in başlattığı, çeşitli dillerde Kur'an meâlleri bastırıp dağıtma programı içinde yüzbinlerce basılarak (Medine 1989) dağıtılmıştır. 4. *Külliyât-i Şeyhu'l-Hind*. Farsça ve Urduca kaside, mersiye, methiye ve tarih mazumelerini içeren kitap müellifin talebesi Asgar Hüseyin tarafından Diyûbend'de neşredilmiş (1340/1922), daha sonra Ebû Selmân Şahcîhân-pûrî kitabı bir giriş ekleyerek yeniden yayımlamıştır (Karaçi 1994). 5. *Hâşiyetü Muhtasari'l-me'ânî*. Sa'deddin et-Teftâzânî'ye ait eserin ve iki şerhinin hâşiyesi olup 1344'te (1925) Delhi'de, ardından birçok defa Delhi ve Karaçi'de basılmıştır. 6. *en-Nûrûs-sârî 'alâ Şahîhi'l-Buhârî*. *Şahîh-i Buhârî* derslerinin Müştâk Ahmed Pencâbî tarafından yazıya geçirilmiş şekli olup 1963'te neşredilmiştir.

Mahmûd Hasan'ın diğer eserleri de şunlardır: *el-Ebvâb ve't-terâcim li-Şahîhi'l-Buhârî*, *Cühdü'l-mukîl fî tenzîhi'l-mu'izzî ve'l-müzil*, *Ahşenü'l-kurâ fî tavzîhi evşâkı'l-urâ*, *el-Feyzû'l-cârî li-şerhi Şahîhi'l-Buhârî*, *İfâdât-ı Mahmûd*, *el-Verdü's-şezî 'alâ Câmî'i't-Tirmizî*.

BİBLİYOGRAFYA :

Abdülhay el-Hasenî, *Nüzhetu'l-havâtır*, VIII, 465-469; Rahmân Ali, *Tezkire-i 'Ulemâ'ey Hind* (trc. M. Eyyûb Kâdirî), Karaçi 1961, s. 466-467; Ziya-ul-Hasan Faruqi, *The Deoband School and the Demand for Pakistan*, Lahor 1962, s. 22-91; Aziz Ahmad, *Islamic Modernism in India and Pakistan: 1857-1964*, London 1970, s. 103-113, 131-137; Ishtiaq Husain Qureshi, *Ulema in Politics*, Karachi 1974, s. 245-274; Ubeydullah Sindî, *et-Temhîd li-ta'rifî e'immeti't-tecdîd* (nşr. Gulâm Mustafa el-Kâsimî), Camşoro 1976, s. 153-158; Asgar Hüseyin, *Hayât-ı Şeyhu'l-Hind*, Lahor 1977; Sâliha Abdülhakîm Şerefüddin, *Kur'an-ı Hakîm key Urdu Terâcim*, Karaçi 1981, s. 416-422; Füyûzurrâhmân, *Meşâhîr-i 'Ulemâ*, Lahor, ts. (Frontier Publishing Company), I, 565-576; *Cem'iyet-i 'Ulemâ-i Hind-Destâvizât-ı Merkezî İclâshâ'ey 'Âm 1919-1920* (nşr. Pervîn Rôzîne), İslâmâbâd, ts. (Kavmî İdâre Berâey Tahkîk-i Târîh u Sekâfet), I, 54-75; B. D. Metcalf, *Islamic Revival in British India: Deoband, 1860-1900*, New Jersey 1982, s. 87-263; Seyyid Muhammed Miyân, *Tahrîk-i Şeyhu'l-Hind*, Karaçi 1988; a.mlf., *Esîrân-ı Malta*, Karaçi, ts. (Şemsî Publishing House); Ekber Şah Buhârî, *Ekâbir-i 'Ulemâ-i Diyûbend*, Lahor, ts., s. 29-32; Ahmed Hân, *Kur'an-ı Kerîm key Urdu Terâcim-Kitâbiyât*, İslâmâbâd 1987, s. 246-248; Abdürreşîd Erşad, *Bis Barey Müselmân*, Lahor 1990, s. 227-302; Mim Kemal Öke, *Hilâfet Hareketleri*, Ankara 1991, s. 28-34; Saïdurrahmân Alevî, "Dârü'lülm-i Diyûbend ka Pehlâ Tâlib-i 'İlm", *er-Reşîd*, IV/2-3, Lahor 1976, s. 653-664; "Mahmudul Hasan", *Muslim India*, II/22, New Delhi 1984, s. 453; Ahmedurrahmân, "Hâzreti Şeyhu'l-Hind ki Taşnîfât", *Beyyinât*, XLVIII/5, Karaçi 1986, s. 11-26; XLVIII/6 (1986), s. 13-30; Yuvaraj Deva Prasad, "The Silk Letter Plot- An Anti-British Conspiracy in World War I", *JPHS*, XXXIV/3 (1986), s. 153-163; Abdulhamit Birinçik, "Şeyhu'l-Hind Mahmud Hasan Diyûbendî", *İlim ve Sanat*, sy. 41, İstanbul 1996, s. 55-69; Şeyh Nezir Hüseyin, "Mahmûd Hasan", *UDMİ*, XX, 32-39.

ABDÜLHAMİT BİRİŞİK

MAHMÛD-ı HAYRÂNÎ

(محمود حیرانی)

(ö. 667/1269)

Anadolu Selçukluları devrinde
Akşehir'de yaşayan sûfî.

Hayatı hakkında yeterli bilgi yoktur. Ölüm tarihinden hareketle XIII. yüzyılın başlarında doğduğu söylenebilir. Adının başındaki "seyyid" unvanı onun muhte-